

2023: Special Issue "Problems and Prospects for the Development of Accounting, Economic Analysis and Audit Based on International Standards in the Conditions of Economy Digitalization"

КОНСОЛИДАЦИЯЛАШГАН МОЛИЯВИЙ ҲИСОБОТНИ МҲХС АСОСИДА ТУЗИШ

Отабек ХОЛИМУРОДОВ,

Қарши муҳандислик-иқтисодиёт институти, катта ўқитувчи

Аннотация

Мақолада консолидациялашган молиявий ҳисобот тузишнинг назарий асослари, қўлланилиши, консолидациялашган молиявий ҳисоботни шакллантириш ва уни тақдим этишни тартибга солувчи стандартлар, капитал устидан назорат ва унга таъсир даражаси ва тартиби ёритилган.

Калит сўзлар: консолидация, консолидациялашган молиявий ҳисобот, капитал устидан назорат, бош ташкилот, шўъба корхона, ҳаққоний қиймат.

Кириш

Мамлакатимизнинг жаҳон ҳамжамиятига интеграциялашувини таъминлаш ва бу жараёнда янада мустаҳкамлашда миллий амалиётни халқаро стандартларга уйғунлаштириш муҳим роль ўйнайди.

Кейинги йилларда мамлакатимиз иқтисодиётини жадал ривожлантириш, хорижий инвестицияларни фаол жалб қилиш масалаларига алоҳида эътибор қаратилмоқда. Бу борада норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар такомиллаштирилмоқда ва қулай инвестиция муҳити шакллантирилмоқда. Мазкур жараёнда хўжалик юритувчи субъектларнинг молиявий ҳисоботларини халқаро стандартлар асосида тайёрлаш масаласига алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йилнинг 27 октябрдаги “Давлат иштирокидаги корхоналарни ислоҳ қилишни жадаллаштириш ҳамда давлат активларини хусусийлаштиришга оид чора-тадбирлар тўғрисида”[1] ПФ–6096-сонли фармонида, давлат иштирокидаги корхоналарда истеъмолчига йўналтирилган замонавий бошқарув усуллари, очиклик, шаффофлик ва бозор тамойилларини жадал жорий этиш ҳамда 2020 йил 24 февралда ПҚ–4611-сон билан тасдиқланган “Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларига ўтиш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”[2] ги қарорида, молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларига ўтишни жадаллаштириш орқали хорижий инвесторларни зарур ахборот муҳити билан таъминлаш ва халқаро молия бозорларига кириш имкониятларини кенгайтириш каби вазифалар қўйилган.

Асосий қисм. Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларининг ривожланиши билан консолидацияланган молиявий ҳисоботларни тайёрлаш умумэтироф этилган жаҳон амалиётига айланди.

Шунингдек, консолидациялашаган молиявий ҳисобот тузишда молиявий ҳисоботларга изоҳларни, ҳисоб сиёсати қоидаларига риоя қилишни ва стандартлар билан тартибга солинадиган тушунтириш маълумотларини ўз ичига олади.

Консолидациялашаган молиявий ҳисоботларни шакллантириш ва тақдим этишни тартибга солувчи стандартлар, хусусан:

- МҲХС (IFRS) 10 «Жамланган (консолидациялашган) молиявий ҳисоботлар»;
- МСФО (IAS) 28 «Қарам тадбиркорлик субъектларидаги ва қўшма корхоналардаги инвестициялар»
- МСФО (IFRS) 3 «Бизнес бирлашувлари»;
- МСФО (IFRS) 12 «Бошқа тадбиркорлик субъектларида иштирок этиш тўғрисидаги маълумотларни очиб бериш»;
- МСФО (IFRS) 11 «Биргаликдаги фаолият бўйича келишувлар»;
- МСФО (IAS) 27 «Алоҳида молиявий ҳисоботлар»;
- МСФО (IAS) 36 «Активларнинг қадрсизланиши».

Ўрганилганлик даражаси. Бир гуруҳ компанияларнинг ҳисоботлари манфаатдор фойдаланувчиларга ягона хўжалик юритувчи субъект сифатида бир неча ташкилот ҳақида маълумот олиш имконини беради. Биринчи, консолидациялашган ҳисоботларни тузиш компанияларда XX аср бошларида АҚШда тузила бошланди. Манбаларга қарайдиган бўлсак, биринчи йиллик ҳисоботлар General Electric компанияси томонидан 1893 йилда тузилган бўлиб, унда фақат бош компаниянинг маълумотлари киритилган, иккинчи ҳисоботи эса консолидациялашган молиявий ҳисобот бўлган. Бунда, фойда ва зарарлар ҳисоботида гуруҳнинг барча компаниялари маълумотлари ва тушумлари акс этирилган[3].

U.S.Steel компанияси 12 март 1903 йилда биринчи мартаба ўзининг 31 декабр 1902 йил ҳолатидаги консолидациялашган молиявий ҳисоботини эълон қилди, яъни Price Waterhouse & Co аудиторлик компанияси томонидан “ҳисобот текширилди ва ижобий натижа берилди” деган хулоса олинди [4] 1903 йилда “Америкалик олимлар” журналида бу ҳисоботни “тўлиқ ва тушунарли ҳисобот” дея эътироф этишди[5]

Консолидациялашган ҳисоботни тузишнинг назарий ва методологик асослари кўпгина иқтисодчи олимлар томонидан ўрганилган.

Н.Ю.Жўраев фикрича консолидациялашган молиявий ҳисобот (консолидация инглизча *consolidate* – бирлаштирма, мустаҳкамламоқ) ҳисобот санасидаги молиявий аҳволни ва хўжалик юритувчи жамиятлар гуруҳининг ҳисобот даври учун молиявий натижаларни акс эттирувчи умумлаштирилган кўрсаткичлар тизими ҳисобланади. Консолидациялашган молиявий ҳисобот алоҳида молиявий ҳисоботлар, яъни хўжалик юритувчи жамиятлар гуруҳи ҳар бир аъзосининг умумлаштириш лозим бўлган ҳисоботларини умумлаштириш асосида тузилади [7].

Консолидациялашган молиявий ҳисоботлар тузиш кўпчилик йирик компаниялар ўзининг таркибига кирувчи корхоналарни ҳисобга олган ҳолда жамланма ҳисоботларни тузмокда, лекин уларни тузишда замонавий консолидациялаш механизмларини ҳисобга олмаслиги, ушбу компаниялар гуруҳининг ҳақиқий аҳволи кўринмай қолишига сабаб бўлмокда. МҲХС бўйича

консолидациялашган ҳисобот молиявий ҳисоботнинг алоҳида махсус таркибий қисми ҳисобланади ва унга нисбатан махсус талаблар мавжуд.

Жаҳон мамлакатлари тажрибасидан маълумки, корхоналарни самарали бошқаришда кўпроқ уларни йирик гуруҳларга бирлаштирган ҳолда тузиш мақсадга мувофиқдир. Бунда икки ёки ундан ортиқ компания молиявий-иқтисодий жиҳатдан бир компания ёки молия гуруҳлари остида бирлашади. Хўжалик юритувчи субъектлар гуруҳининг бош корхона назорати остида бирлашуви юз берса, консолидациялашган молиявий ҳисобот тузилади. Консолидацияланган молиявий ҳисоботни тузишнинг асосий мақсади – корпорация фаолияти натижаларини ва молиявий ҳолатини тўлиғича очиқ беришдан иборатдир [8].

Иқтисодчи олим С.Н.Ташназаровнинг таъкидлашича молиявий ҳисоботларни хусусан, консолидациялашган молиявий ҳисоботларни МҲХС бўйича трансформация қилиш зарурияти ошиб бормоқда [9].

Таҳлил ва натижалар. Консолидациялашган молиявий ҳисоботни тузилиши МҲХС мувофиқ қуйидаги таркибий қисмлардан ташкил топган:

- молиявий ҳолат тўғрисидаги ҳисобот;
- фойда ва зарарлар тўғрисидаги ҳисобот ва молиявий натижанинг бошқа таркибий қисмлари;
- хусусий капиталнинг ҳаракати тўғрисидаги ҳисобот;
- пул оқимлари тўғрисидаги ҳисобот.

Консолидация қилинишидан олдин бухгалтер ягона ҳисоб сиёсати асосида бир хил ҳисобот санаси учун тузилган асосий ва шўъба корхоналарнинг молиявий ҳисоботларининг барча шаклларига эга бўлиши керак. Иложи бўлса, шўъба корхоналарнинг молиявий ҳисоботларининг саналари бош корхонанинг молиявий ҳисоботлари тузилган ҳисобот санаси билан бир хил бўлиши керак. 27-БҲХС асосан, максимал фарқ 3 ойни ташкил қилади. Агар шўъба корхоналарнинг молиявий ҳисоботи бошқа баланс санасида тузилган бўлса, юзага келадиган жиддий фарқларни ҳисобга олган ҳолда тузутишлар киритилиши керак. Молиявий ҳисоботни тузишдан олдин даврлар оралиғида тузилган молиявий ҳисоботлар ўзгаришсиз қолиши лозим. Яъни, гуруҳ ичидаги хўжалик муомилалари тўлиқ чиқарилган, қолдиқлар солиштирилиши ва тўғрилиги текшириб чиқилиши керак. Агарда компанияни ташкил этиш ёки сотмоқчи бўлса, молиявий ҳисоботлар ташкил этилган ва сотишгача бўлган санага тайёрланиши керак. Консолидациялашган бухгалтерия баланси, фойда ва зарарлар тўғрисидаги ҳисоботларни тузиш учун электрон жадваллардан ёки махсус дастурий маҳсулотлардан фойдаланиш мумкин.

1-чизма. Балансларни бирлаштириш.

Консолидациялашган балансни бош корхона ва шўба корхонаси мисолида қараб чиқамиз. МҲХС (IFRS) 10 «Жамланган (консолидациялашган) молиявий ҳисоботлар» ҳамда МҲХС (IFRS) 3 «Бизнес бирлашувлари» стандартлари асосида тузиб чиқсак. Яъни, консолидациялашаган молиявий ҳисоботни босқичма-босқич қандай тайёрлаш мумкин.

Қуйидаги вазиятни кўриб чиқамиз:

Site Corp бош корхонаси, Arche Ltd шўба корхонаси ташкил этилгандан бери 80 % акциясига эгалик қилади.

Site Corp бош корхонаси ва Arche Ltd шўба корхонасининг 2018 йил 31 декабрдаги молиявий ҳолати тўғрисидаги ҳисоботи.

1-жадвал

Молиявий ҳолат тўғрисида ҳисобот 2018 йил 31 декабрдаги ҳолати	Site Corp.	Arche Ltd.
Активлар		
<i>Узоқ муддатли активлар</i>		
Асосий воситалар	120 000	90 000
Инвестиция Arche Ltd. (64 000 акция)	70 000	0
Гудвил, (бизнесни бирлаштиришда)		
Кечиктирилган фойда солиғи-актив	4 000	
	194 000	90 000
Жорий активлар		
Захиралар	55 000	34 000

Дебиторлар		
Arche Ltd	8 000	
Бошқа дебиторлик қарзлари	30 000	18 000
Пул маблағи ва унинг эквивалентлари	20 000	5 000
	113 000	57 000
Жами, активлар	307 000	147 000
Хусусий капитал ва мажбуриятлар		
Капитал		
Хусусий капитал, бош компанияга тегишли		
200 000 акция	-200 000	
80 000 акция		-80 000
Тақсимланмаган фойда	-62 000	-45 000
<i>Назорат қилинмайдиган улушли, ҳиссаси (NCI)</i>		
	-262 000	-125 000
Мажбуриятлар		
Узоқ муддатли мажбуриятлар		
Кечиктирилган фойда солиғи-мажбуриятлар,		-2 000
Қисқа муддатли мажбуриятлар		
Қисқа муддатли қарзлар		
Site Corp		-8 000
Бошқа кредиторлик қарзлари	-35 000	-12 000
Кредитлари ва судалари 12 ойгача тўланиши лозим бўлган	-10 000	
	-45 000	-22 000
Жами хусусий капитали ва мажбуриятлари	-307 000	-147 000
Текшириш	0	0

1-жадвал маълумотларидан фойдаланиб, Site Corpнинг 31 декабр 2018 йил ҳолатига консолидациялашган молиявий ҳисоботини тузамиз. Назорат қилинмайдиган улушли кўрсаткичлари Arche Ltdнинг соф активлари мутаносиб улуш сифатида ҳисобланади. Эътибор берсак, юқоридаги молиявий ҳолат тўғрисидаги ҳисоботда барча активлар плюс белгиси, барча мажбуриятлари эса минус белгиси билан кўрсатилган. Бу ҳисоботни текшириш ва хатоларни аниқлашни осонлаштириш учун амалга оширилади. Консолидациялашган балансни учта босқич бўйича кўриб чиқсак:

- бош корхонанинг активлари, мажбуриятлари, капитали, даромадлари, харажатлари ва пул оқимлари каби моддаларни шўъба корхоналари билан *бирлаштириш*;

- *ўзаро ҳисоблашув* (истисно) бош корхонанинг ҳар бир шўъба корхонага киритилган инвестицияларининг баланс қиймати; ҳар бир шўъба корхона капиталидаги бош корхона улущининг баланс қиймати.

- гуруҳ субъектлари ўртасидаги муомилалар билан боғлиқ бўлган гуруҳ ичидаги активлар ва мажбуриятлар, ўз капитали, даромадлари, харажатлари ва пул оқимларини тўлиқ ҳажмда *истисно қилиш*.

1-босқич. Балансларни бирлаштириш.

Барча шўъба корхоналарнинг активлари ва мажбуриятлари адолатли қиймат бўйича ҳисоботи асэ эттирилгани ва бошқа асосий шартларга риоя қилинганига ишончимиз комил бўлгач, бош корхона ва шўъба корхоналарнинг ўхшаш сатрларини бирлаштириш мумкин. Бу унча қийинчилик туғдирмайди, яъни бош ва шўъба корхона молиявий ҳолат тўғрисидаги ҳисоботнинг бир хил усулидан фойдаланса, фақат корхоналарнинг асосий воситалари, пул маблағлари ва бошқа муомилалари кўшилади.

Амалиётда, корхоналар ўзларининг молиявий ҳолатини тақдим этиш учун ўз усулларидан фойдаланиладилар ва шунинг учун балансларни бирлаштириш қийинроқ кечади. Шу жиҳатдан, кўпгина гуруҳлар “консолидация пакетлари” дан фойдаланиладилар ва шўъба корхоналарнинг бухгалтерлари ўзларининг молиявий ҳисоботларини тайёрлашда уларни тўлдириши керак бўлади. Шунинг учун, корхоналар гуруҳининг назоратчиси консолидациялашган пакетини тўлдиришни мунтазам равишда эслатганда, бу нима учун муҳимлигини тушунасиш. Бизнинг мисолимизда, бирлаштириш сатрлари қуйидаги кўринишда бўлади:

Site Corp бош корхонаси ва Arche Ltd шўъба корхонаси балансларини бирлаштириш 2-жадвал

Молиявий ҳолат тўғрисида ҳисобот 2018 йил 31 декабрдаги ҳолати	Site Corp.	Arche Ltd.	Бирлаштириш
Активлар			
<i>Узоқ муддатли активлар</i>			
Асосий воситалар	120 000	90 000	210 000
Инвестиция Arche Ltd. (64 000 акция)	70 000	0	70 000
Гудвил, (бизнесни бирлаштиришда)			
Кечиктирилган фойда солиғи-актив	4 000		4 000
	194 000	90 000	284 000
Жорий активлар			
Захиралар	55 000	34 000	89 000
Дебиторлар			
Arche Ltd	8 000		8 000
Бошқа дебиторлик қарзлари	30 000	18 000	48 000
Пул маблағи ва унинг эквивалентлари	20 000	5 000	25 000
	113 000	57 000	170 000
Жами, активлар	307 000	147 000	454 000
Хусусий капитал ва мажбуриятлар			
Капитал			
Хусусий капитал, бош компанияга тегишли			
200 000 акция	-200 000		-200 000
80 000 акция		-80 000	-80 000
Тақсимланмаган фойда	-62 000	-45 000	-107 000
<i>Назорат қилинмайдиган улушли, ҳиссаси (NCI)</i>			
	-262 000	-125 000	-387 000
Мажбуриятлар			

Узоқ муддатли мажбуриятлар			
Кечиктирилган фойда солиғи-мажбуриятлар		-2 000	-2 000
Қисқа муддатли мажбуриятлар			
Қисқа муддатли қарзлар			
Site Corp		-8 000	-8 000
Бошқа кредиторлик қарзлари	-35 000	-12 000	-47 000
Кредитлари ва ссудалари 12 ойгача тўланиши лозим бўлган	-10 000		-10 000
	-45 000	-22 000	-67 000
Жами хусусий капитали ва мажбуриятлари	-307 000	-147 000	-454 000
Текшириш	0	0	0

Мисол учун, асосий воситаларни бирлаштириш 210000 м.с.=бош корхонанинг асосий воситалари 120000 м.с. + шўъба корхонаси асосий воситалари 90000 м.с.

2-босқич. Капитални умумлаштириш.

Сатрларни бирлаштиргандан сўнг, бош корхона шўъба корхонага инвестицияларини ва асосий корхона ўз улушини ўзаро ҳисоблашувни амалга ошириши керак, яъни шўъба корхонасининг балансида.

Ва, албатта назорат қилинмайдиган иштирокидаги улуши ва гудвилни тан олиш керак.

Биринчи қисми оддий, Site Corpнинг инвестициясини Arche Ltdдан чиқариб ташлаш (-70000) ва Arche Ltdнинг акционерлик капиталини тўлиқ ҳисобдан чиқариб ташлаш зарур.(+80000 ва ҳоказолар). 20% улушга эга бўлганлиги сабабли, Arche Ltdнинг тақсимланмаган фойдасидан мутаносиб улушини чиқариб ташлаш лозим. Яъни, улушини сотиб олгандан кейин (20x45000) бу 9000 м.с ташкил этади. Биз қаердан биламиз, яъни Arche Ltdнинг барча тақсимланмаган фойдасини 45000 м.с. ташкил этганини, сотиб олгандан кейин олинганми?

Бизнинг мисолимизда шуни кўрсатадики, бош корхона 80% Arche Ltdнинг акциясига эгаллик қилади, яъни Arche Ltdни рўйхатга олган пайтда, шунинг учун Arche Ltdнинг тақсимланмаган фойдасидаги улуши сотиб олингандан кейин тўлиқ олинган. Бу масалада ҳар доим жуда эҳтиёт бўлиш керак, чунки сиз сотиб олишдан олдинги тақсимланмаган фойдани сотиб олингандан кейинги тақсимланмаган фойдадан ажратишингиз керак, аммо бу мисолда биз масалани мураккаблаштирмаймиз.

Энди, назорат қилинмайдиган улуш ва гудвилни тан олишингиз керак. Site Corp Arche Ltdни 80% улушига эгаллик қилади, шунинг учун назорат қилинмайдиган акционерлик улуши Arche Ltdнинг соф активларини 20%ини ташкил қилади. Масала шўъба корхонанинг соф активларидаги улушга мутаносиб равишда назорат қилинмайдиган улушни баҳолашдан иборат.

Ҳисобот даври охирида ҳисоб-китоб қуйидаги кўринишга эга бўлади:

- Arche Ltdнинг соф активлари 2018 йил 31 декабр ҳолатига кўра 125000 м.с. ташкил этади, шу жумладан бош корхонанинг сармоя капитали 80000 м.с.ни ва тақсимланмаган фойда -45000 м.с. ташкил этади.

- 2018 йил 31 декабр ҳолатига назорат қилинмайдиган улуш Arche Ltdнинг соф активларини 20%ини ташкил этади. Ҳисоботда минус белгиси билан акс эттирсак, яъни биз назорат қилинмайдиган улушни хусусий капиталимизда қарз сифатида кўрсатамиз.

3-босқич. Гуруҳ ичидаги муомилаларни истисно қилиш.

Бош корхона ва унинг шўъба корхоналари бир-бири билан тез-тез савдо қиладилар. Бирок, агар сиз бош ва шўъба корхоналарни битта гуруҳ сифатида кўрсангиз, яъни консолидациялашган ҳисобот тузишингиз зарур, ушбу барча савдо муомилалари иқтисодий маънога эга бўлмайди. Бошқача айтганда, бу ҳолатда корхоналар гуруҳи ташқи ҳисобот фойдаланувчилар нуқтаи назаридан ҳеч қандай муомилалар амалга оширилмаган деган фикрга келишади.

Шунинг учун, бош корхона ва унинг шўъба корхоналари ўртасидаги барча гуруҳ ичидаги операцияларни бекор қилишингиз керак. Молиявий ҳолат бўйича бош корхона ва шўъба корхоналар ҳисоботларини солиштирсак, яъни Site Corpнинг Arche Ltd корхонасига 8000 м.с. дебиторлик қарзини ва Arche Ltd корхонасининг Site Corpга 8000 м.с. миқдорида кредиторлик қарзи борлигини кўрасиз. Шубҳасиз, бу икки сумма улар ўртасидаги бир хил операцияни англатади, шунинг учун уларни кредиторлик қарзларини дебетлаш ва дебиторлик қарзларини кредитлаш орқали ҳисобдан чиқариш лозим.

Хулоса ва таклифлар

Аммо аксарият ҳолларда эътиборга олинishi керак бўлган кўплаб муаммолар ёки ҳолатлар мавжуд ва уларнинг катталиги ва сони бутун консолидация жараёнини қийинлаштиради.

Қандай муаммолар бўлиши мумкин: Яъни,

- олинган акциялар бўйича ўтказилган тўлов нафақат пул маблағларини, балки бошқа қандайдир шаклларни ҳам ўз ичига олиши мумкин, масалан, акцияларнинг қўшимча чиқарилиши, шартли тўлов (муайян ҳодиса рўй берганда), активларни ўтказиш ва ҳоказо.

- назорат қилинмайдиган қатнашадиган ҳиссани мутаносиб улушда эмас, балки адолатли қийматда баҳоланиши керак.

- гуруҳлар ичидаги операциялар амалга оширилмаган фойда кўринишида бўлиши мумкин, шунинг учун уларни ҳисобдан чиқариш зарур.

- гуруҳ ичида асосий воситаларни ўтказиш даромад кўринишида акс эттирилиб фойда ва зарарлар қаторида. Бундай ҳолатда сиз уни айланмадан олинмаган фойда деб таҳрирлаб ва эскириш ҳисоблашингиз зарур.

- шўъба корхонанинг соф активлари адолатли қийматда баҳоланмаслиги мумкин.

- шўъба корхона тақсимланмаган фойда ва сотиб олингандан кейинги тақсимланмаган фойда ҳақида ҳисобот бериши мумкин. Шунинг учун тақсимланмаган даромадларни фарқлашда жуда эҳтиёт бўлиш талаб этилади.

Хулоса қилиб айтганда, консолидациялашган молиявий ҳисоботни халқаро стандартлар асосида тузиш ва халқаро тажрибалардан фойдаланиш мақсадга мувофиқдир. Чунки, инвестор манфатларидан келиб чиққан ҳолда, консолидациялашган молиявий ҳисоботни корхонанинг ҳисоб сиёсатида қабул қилинган корхона активлари, мажбуриятлари ва молия-хўжалик операцияларини тан олишга ягона ёндашув республика ҳудудида ва ундан ташқарида жойлашган шўъба компаниялари томонидан тузиладиган молиявий ҳисоботларни, бош компаниянинг консолидациялашган молиявий ҳисоботни тузишга қаратилиши лозим.

Молиявий ҳисобот таркибий қисмларини танлаш, уларни тўғрилаш ва қайта гуруҳлаштириш, молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари талаблари бўйича капиталдаги ўзгаришлар тўғрисидаги ҳисобот, пул оқимлари тўғрисидаги ҳисобот ҳамда молиявий ҳисоботга

изох ва тушунчалар тайёрлаш. Яъни шўъба компанияларнинг ҳисоб сиёсати бош компаниянинг ҳисоб сиёсатига мувофиқ тузилиши зарур.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йилнинг 27 октябрдаги “Давлат иштирокидаги корхоналарни ислоҳ қилишни жадаллаштириш ҳамда давлат активларини хусусийлаштиришга оид чора-тадбирлар тўғрисида” ПФ–6096-сонли Фармони.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 24 февралда “Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларига ўтиш бўйича кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ–4611-сонли Қарори.
3. Daniels M.B. Corporation Financial Statements. N. Y., 1980. P. 23.
4. King T.A. More Than a Numbers Game A Brief History of Accounting. John Wiley & Sons Inc, 1992. P. 21.
5. Annual Report of the United States Steel Trust // Scientific American. 1903. 18 Apr. P. 294–295.
6. N.Yu.Jo'rayev. Moliyaviy hisobot. O'quv qo'llanma. TDIU. -Т.: 2010.160 bet 113-bet
7. Ochilov.I.(2020) “Improving the preparation of consolidated financial statements in insurance companies in accordance with the requirements of IFRS” International Finance and Accounting. Vol.2020 : Iss.2, Article 26
8. Ташназаров С.Н. “Молиявий ҳисоботнинг МҲХС бўйича транс-формацияси зарурати, моҳияти ва босқичлари”, “Иқтисодий ва инновацион технологиялар” илмий электрон журнали. № 3, май-июнь, 2017 йил.
9. Узоков, Н., Хушмурадов, О. Х., & Бабаева, Л. (2014). РОЛЬ ИНВЕСТИЦИИ В МОДЕРНИЗАЦИИ И РАЗВИТИИ ПРЕДПРИЯТИЙ В УСЛОВИЯХ РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКИ. In *ФЕНОМЕН РЫНОЧНОГО ХОЗЯЙСТВА: ОТ ИСТОКОВ ДО НАШИХ ДНЕЙ* (pp. 376-378).
10. Oman, X., & Alisherovich, T. S. (2022). THE ROLE AND IMPORTANCE OF CLUSTERS IN THE AGRICULTURAL SECTOR. *Gospodarka i Innowacje.*, 29, 202-206.
11. Маматов, А. А., Жураев, Т. Т., Назарова, Ф. Х., Хуррамов, А. Ф., & Маматов, М. А. (2020). Развитие хлопково-текстильных кластеров в экономике Республики Узбекистан. *Экономика и предпринимательство*, (9), 419-423.
12. Маматов, А. А., & Хуррамов, А. Ф. (2017). Иностранные инвестиции как фактор экономического роста Республики Узбекистан. *Экономика и предпринимательство*, (10-2), 98-101.
13. Samiyeva G. Dehqon xo'jaliklarini tadqiq etishning nazariy asoslari //Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar. – 2021. – №. 6. – С. 171-176.
14. Samiyeva G. T. Concepts of Poverty, Inequality and Social Exclusion //International Journal on Economics, Finance and Sustainable Development. – 2022. – Т. 4. – №. 3. – С. 122-126.
15. Murodov, J. (2020). Мамлакатимизда хизмат кўрсатиш соҳасида олиб борилаётган ижтимоий-иқтисодий ислоҳатлар кўлами. *Архив научных исследований*, (29).

16. Утанов Б., Маматкулов Б., Ахмедова М., Муродов Дж. и Абдикулова Д. (2021). Взаимосвязь взаимодействия сельскохозяйственного производства с объемом дехканского производства в Узбекистане. *Илкогретим Онлайн*, 20 (3).
17. TUYGUNOVICH, A. A., OGLI, S. O. A., & QIZI, K. Z. K. Problems of Improving Stock Market Trading Mechanisms in Uzbekistan. *JournalNX*, 6(07), 330-334.
18. Aliqulova, A. (2020). ANALYSIS OF THE ACTIVITIES OF SECURITIES OF COMMERCIAL BANKS AT THE RSE "TASHKENT". *International Finance and Accounting*, 2020(1), 13.
19. Аликулов, А. Т. (2019). Ўзбекистонда иқтисодийни либераллаштириш ва унинг капитал оқимига таъсири. *Экономика и финансы (Узбекистан)*, (6), 54-58.
20. Iskandarovich, R. R. (2022). QISHLOQ XO 'JALIGIDA AGROKLASTERLARINI BARPO ETISHNING XORIJ TAJRIBALARI. *Gospodarka i Innowacje.*, 24, 390-394.
21. Djalilov, R. H. (2021). The role of the cameral tax audit in the tax control of the republic of uzbekistan.
22. ДЖАЛИЛОВ, Р. РОЛЬ ИСТОЧНИКОВ ИНФОРМАЦИИ В СОВЕРШЕНСТВОВАНИИ НАЛОГОВОГО КОНТРОЛЯ В УСЛОВИЯХ ПАНДЕМИИ. *ECONOMICS*, (3), 42-46.
23. Рашидов, Р. И., & Муртазаев, Н. Р. (2020). DIRECTIONS OF INNOVATIVE AGRICULTURAL DEVELOPMENT. *ЖУРНАЛ АГРО ПРОЦЕССИНГ*, 2(7).
24. Turobov, S. A., & Faxriddinov, B. F. (2021). DEVELOPMENT OF HOME-ENTREPRENEURSHIP-GUARANTEED OF AGRICULTURE STRATEGY. *International journal of trends in marketing management*, 9(1).
25. Туробов, Ш. А., & Фахриддинов, Б. Ф. Ў. (2021). УЙ ХЎЖАЛИКЛАРИ ТАДБИРКОРЛИГИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ–ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ ТАРАҚҚИЁТИ ГАРОВИ СИФАТИДА. *Экономика и финансы (Узбекистан)*, (4 (140)), 15-20.
26. Hakimovich, B. A. (2021). Prospects for the development of the fruit and vegetable products market. *ACADEMICIA: AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL*, 11(2), 1270-1278.
27. Бердиев, А. Х., Фармонов, Ж. Б., & Расулов, Х. К. (2020). Эффективность переработки маслосодержащего сырья: проблемы и пути их решения. *Вестник науки и образования*, (13-3 (91)), 6-12.
28. NORMAMATOVICH, K. O., EGAMBERDIYEVNA, A. K., & HAKIMOVICH, B. K. Creating a Favorable Environment for Attracting Foreign Investment and Strengthening Its Legal Framework. *JournalNX*, 6(05), 53-56.
29. Khakimovich, B. K. . (2022). Development of Private Capital Financial Statement Audit Methodology in Accordance with International Standards. *European Multidisciplinary Journal of Modern Science*, 4, 299–303.
30. Azimova, H. (2019). RISING THE INCOME OF POPULATION–THE GUARANTY OF LIVING STANDARD. *International Finance and Accounting*, 2019(3), 7.
31. Алимханова, А. Н., & Мицель, А. А. (2019). Оценка эффективности предприятий на основе метода ДЕА. *Доклады Томского государственного университета систем управления и радиоэлектроники*, 22(2), 104-108.
32. Равшанов, А. Д., Хасанов, Ш. Х., & Алимханова, Н. А. (2018). Қишлоқ хўжалигини инвестицион-инновацион ривожлантириш

33. Жумаева, Г. Ж., Хасанова, Ю. М., & Рузиев, З. И. СВОБОДНЫЕ ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ЗОНЫ И ИХ РОЛЬ В РАЗВИТИИ ЭКОНОМИКИ УЗБЕКИСТАНА.
34. Жумаева, Г. Ж. (2020). ИСТОРИЯ РАЗВИТИЯ ХОЗЯЙСТВЕННОГО УЧЕТА И АНАЛИЗА. *Экономика и социум*, (3 (70)), 283-286.
35. Музаффарова, К. З., & Эгамбердиева, С. Р. (2022). ҚАШҚАДАРЁ ВИЛОЯТИ ИҚТИСОДИЁТИДА ХОРИЖИЙ ИНВЕСТИЦИЯ ИШТИРОКИДАГИ КОРХОНАЛАРНИНГ РОЛИ. *Журнал Инновации в Экономике*, 5(1).
36. Эгамбердиева, С. Р. (2021). ИҚТИСОДИЙ ИСЛОҲОТЛАР ЖАРАЁНИДА ИНВЕСТИЦИЯЛАР ҲИСОБИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ МАСАЛАЛАРИ. *Экономика и финансы (Узбекистан)*, (4 (140)), 42-47.
37. Аминов, Ф. Б. (2022). РОЛЬ ФИНАНСОВЫХ РЕСУРСОВ В ИННОВАЦИОННОМ РАЗВИТИИ ЭКОНОМИКИ. *Economics*, (1 (51)), 26-29.
38. Аминов Ф.Б. (2022). НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ ПРОИЗВОДСТВЕННОЙ КООПЕРАЦИИ В РЕСПУБЛИКЕ УЗБЕКИСТАН. *Экономика и социум*, (10-1 (101)), 232-237.